

Ville Okkonen

Kaavailut kansakoulunopettajainkoulutuksen sisäänoton poliittisista rajauksista ja vasemmistolaisten opettajien valvonta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa

Tässä artikkelissa tarkastellaan kouluoikeiston eli Kokoomuksessa vaikuttaneen tai sitä sympatisoineen opettaja- ja rehtorikunnan kaavailuja vasemmiston eristämiseksi opettajankoulutuksesta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa. Fokus on vuonna 1952 perustetun Suomalaisen Yhteiskunnan Tukisäätiön (SYT) ja kansakoulunopettajainkoulutuksen eli opettajaseminaarien sekä -korkeakoulujen johdon neuvottelupäivissä, joissa asiaa käsiteltiin. Nämä keskustelut asetetaan laajempaan yhteyteen Suojelupoliisin opettajia koskevilla ilmoituksilla ja valvontatoimilla, joita käyttörajoitukset suojaavat 1960-luvun alusta eteenpäin. Näiden lähteiden valossa vastaan kysymykseen, pyrittiinkö vasemmisto tai laitavasemmisto eristämään opettajainhuoneista? Vastaus jäsentää tuolloista yhteiskuntajärjestystä, sitä ylläpitänyttä kontrollikooneistoa ja laajemmin kylmäksi sodaksi kutsutun ajan yhteiskuntahistoriaa.

Vaikka artikkelin kontekstina on kylmä sota, on aiemmissa tutkimuksissa havaittu pidempi, vuoden 1918 valkoisen osapuolen voitosta kehitynyt ja vasta 1960-luvulla horjunut oikeistolainen johtoasema hallinto- ja asiantuntijainstituutioissa, joka on tärkeä ajan poliittisen dynamiikan ja laitavasemmistoon kohdistetun valvonnan ymmärtämiseksi.¹ Vuosi 1918 oli jättänyt perustavanlaatuisen, kasvatusihanteisiin pitkään heijastuneen jäljen.² Osin tästä syystä työläiskotien ja opettajakunnan oikeistolaisisänmaallisen asenteen³ välillä ammotti monen vuosikymmenen ajan aatteellinen kuilu.⁴ Jakolinja ilmeni sittemmin myös vuonna 1964 perustetun Kasvatusalan Sosialidemokraattisen Yhdistyksen vaikeuksissa hankkia jäseniä.⁵ Opettajainhuoneissa ei ollut epäselvää, kenen puolella oikeus vuonna 1918 oli ollut, ja samoin jakolinjaan asemoitui niin kutsuttua punaista Valpoa lukuun ottamatta turvallisuuspoliisikin, joka oli erityisesti sotien välillä piti koululaitosta maan sisäisen järjestyksen ylläpitäjänä.⁶

Vuoden 1918 lukitsema tilanne näytti kerta-rysäyksellä kyseenalaistuvan, kun Suomen sotapolitiikka syksyllä 1944 päättyi haaksirikkoon. Kommunistien ja vasemmistososialistien toimintaoikeudet palautettiin, minkä lisäksi laitavasemmisto vahvisti asemiaan valtionhallinnon eri sektoreilla, esimerkiksi kouluhallituksen johdossa. Myös valtiollista poliisia pyrittiin käyttämään koulujen vanhoillisen opettajakunnan puhdistuksiin, tosin huonoin tuloksin.⁷ Vaikka sallitun

1. Ville Okkonen, *Peruskoulua vastaan. Yksityisoppikoulu ja yhteiskuntajärjestys 1966–1975*. Turun yliopisto 2017; Ville Okkonen, Ensimmäisen tasavallan jälkijyrinä ja jatkuvuudet koululaitoksessa. *Työväentutkimus*. Vuosikirja 2018.
2. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, Koko kansa koulunpenkille. Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS 2011, 20.
3. Jukka Rantala, Kansakoulunopettajat. Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS 2011, 287.
4. Oona Ilmolahti, *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 178.
5. Okkonen 2017, 74–75.
6. Ilmolahti 2017, 429.
7. Jukka Rantala, *Sopimaton kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Suomen Historiallinen Seura 1997; Jukka Rantala, *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2010, 110–111.

poliittisen toiminnan piiri laajeni vasemmalle, jyrkeni myös konservatiivien taisteluasenne.⁸ Samalla vahvistui opettajien kielteisyys sosialismin ja kommunismin aatteisiin.⁹ Laajentumistaan huolimatta koululaitos ja opettajainkoulutus säilyttivät porvarilliskonservatiivisen luonteen.¹⁰ Konservatiiveille koulumaailma oli entistäkin tärkeämpi, vasemmistolta suojaava henkinen bastilji.¹¹

Koulumaailmassa oli selkeä, vasemmistoon nähden torjuva henki, joka palautui sekä sotien väliseen aikaan sekä välirauhansopimuksen jälkeiseen ”vasemmistovaaraan”. Siltä pohjalta syntyi aktivismia, jonka yhtenä muotona oli SYT:n ja opettajainkoulutuksen johdon yhteistyö. Ennestään tiedetään, että turvallisuuspoliisi rekisteröi ja valvoi kommunisteja sekä ehkäisi heidän pääsyään valtiollisesti sensitiivisiin aseisiin.¹² Oikeusjärjestys ei kuitenkaan enää loppuvuodesta 1944 kieltänyt kommunismia tai vasemmistososialismia. Opettajaksi nimittäminen edellytti kyllä puhdasmaineisuuutta, mutta sille ei määräyksissä asetettu poliittista sisältöä. Kuten kansakoulunopettajia ylioppilaspohjalta kouluttaneen Helsingin opettajakorkeakoulun rehtori Martti Ruutu luonnehti *Uudessa Suomessa* 12.5.1962: ”Tänne pyrkivän on osoitettava kirjalliset hakeemukset koulun rehtorille. Todistusten perusteella osa hakijoista kutsutaan kesän aikana korkeakoulussa pidettäviin pääsykokeisiin, joissa punnitaan

pyrkijän taidot suullisessa esityksessä sekä piirustuksessa ja laulussa. Tämän pääsykokeen nojalla suoritetaan lopullinen valinta.”

Muodollisia perusteita kommunistien eristämiseksi ei ollut, minkä vuoksi arvioidaan aikalaisten itse esittämiä, epävirallisia syitä. Vaikka aikalaisten toimintaympäristö oli niin kutsuttu kylmän sodan aika eli idän ja lännen liittolaisjärjestelmien vastakkainasettelu, heidän henkinen ja poliittinen kasvumiljöönsä oli sotien välinen aika: ankarat kommunismiin kohdistetut rajoitukset ja Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) edustaman nationalismin mahtiasema ylioppilaskuntapolitiikassa.¹³ Yhdysvaltojenkin 1950-luvun antikommunismien on huomautettu juontuneen 1930-luvulta, erityisesti kulttuuri- ja sivistyssektoria laajentaneen New Deal -ohjelman vastustamisesta.¹⁴ Samalla tavalla suomalaisetkin konservatiivit olivat vastustaneet demokratian laajentamista, koska sen katsottiin parantavan vasemmiston asemaa.¹⁵

Suomalaisen yhteiskunnan tuki ja virkakieltojärjestelmä

Suomen ensimmäinen, vuonna 1863 käynnistetty opettajanvalmistuslaitos eli Jyväskylän yhteisseminaari muutettiin vuonna 1934 Jyväskylän kasvatusopilliseksi korkeakouluksi eli korkeakoulumuotoiseksi, ylioppilastutkintoon perustuvaksi väyläksi kansakoulunopettajaksi.¹⁶

8. Riku Keski-Rauska, *Kekkosta ja kommunismia vastaan. Georg C. Ehrnroothin poliittinen toiminta vuosina 1945–1982*. Helsingin yliopisto 2014, 447.
9. Rantala 1997, 13, 254; Rantala 2011, 286; Risto Rinne, Luokanopettajakoulutuksen akatemisoituminen ja yliopistopolitiikan muutos pitkänä historiallisena projektina. Teoksessa Esko Paakkola & Tapio Varmola (toim.) *Opettajankoulutus. Lähihistoriaa ja tulevaisuutta*. PS-kustannus 2017, 30.
10. Rinne 2017, 31.
11. Okkonen 2017, 161.
12. Kimmo Rentola, Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991. Teoksessa Matti Simola (toim.) *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY 2009, 11.
13. Jukka Kekkonen, Valta-analyysin vaarallisuus. Teoksessa Johan Bäckman (toim.) *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. WSOY 2001, 158; Risto Alapuro, Taistolaisten puolustus. Teoksessa Johan Bäckman (toim.) *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. WSOY 2001, 340; Matti Klinge, Vihan veljet ja kansallinen identiteetti. Siltala 2012, 83; Ville Okkonen, Ensimmäisen tasavallan jälkijyrinät. *Työväentutkimus. Vuosikirja 2018*; Ville Okkonen, Den konservativa kontinuiteten i Finlands skolväsende från mellankrigstiden till kalla kriget. *Historisk Tidsskrift för Finland* 105:1 (2020).
14. Robert Justin Goldstein, Preface. Teoksessa Robert J. Goldstein (toim.) *“Little Red Scares”. Anti-Communism and Political Repression in the United States, 1921–1946*. Taylor & Francis Group 2016.
15. Ville Okkonen, Saavutettujen oikeuksien suoja ja omistusoikeusdoktriini vuoden 1919 hallitusmuodon jälkeen. *Oikeus* 1/2021; Ville Okkonen, 1970-luvun valtiosääntöuudistushankkeen historiallinen perusta. *Oikeus* 3/2019; Ville Okkonen & Ville Laamanen, Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:1 (2018); Ville Laamanen & Ville Okkonen, Kansallisoikeistolainen itseymmärrys 1929–1932. *Historiallinen Aikakauskirja* 117:2 (2019).
16. Arto Jauhiainen & Risto Rinne, Koulu professionaalisenä kenttänä. Teoksessa Pauli Kettunen & Hannu Simola (toim.) *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. SKS 2012, 106.

Korkeakoulumuotoisuus modernisoi opettajainkoulutusta.¹⁷ Koulutuksen järkipäristäminen kytkeytyi koulutussektorin kasvattamiseen, minkä toteuttamisesta poliittisessa kentässä ei vallinnut yksimielisyyttä. Konservatiivit olivat perinteisesti painottaneet kansakouluopetuksessa kodin, uskonnon ja isänmaan aatteita, kun taas vasemmalta vaadittiin koulun käyttämistä kansalaisoikeuksien ja yhdenvertaisten vaikutusmahdollisuuksien hyväksi.¹⁸ Vaatimukset kasvatettavan itsenäisyyden vahvistamisesta olivat hankauksessa traditionaalisen, kansakunnan moraalin muovaamistavoitteen kanssa.¹⁹ Opettajainvalmistusta sovitetiin muihinkin kuin kirkon, isänmaan ja kodin, vireeltään holhoaviin ja suomalaisessa yhteiskuntatodellisuudessa kiistanalaisiin tunnuksiin.²⁰

Entuudestaan tiedetään, että opettajainkoulutukseen valikoimisessa sovellettiin julkilauttujen ohella julkilausumattomia mallikansalaisuuden määritelmiä.²¹ Portinvartijoina olivat seminaarien ja opettajakorkeakoulujen johto. Opettajatarvetta lisäsi esimerkiksi eduskunnan päätös vuonna 1945 supistaa kansakoulu- luokkien oppilaslärärajaa²², ja siihen vastattiin perustamalla Turun ja Helsingin väliaikaiset opettajakorkeakoulut ja laajentamalla Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulua.²³ Konservatiivisesta näkökulmasta koululaitoksen laajeneminen toi uudenlaisia uhkakuvia, joita vuonna 1952 perustetun, elinkeinoelämärahoitteen Suomalaisen Yhteiskunnan Tukisäätiön (SYT) opettajille ja kansakoulunopettajainkoulutuksen johdolle järjestämät tilaisuudet valaisevat.

Tähänastisessa tutkimuksessa ei ole ilmennyt, että seminaareihin valikoimisessa olisi huomiotu poliittisia näkökohtia. Työläistaustaiset olivat

kuitenkin niissä aliedustettuina.²⁴ Vuoden 1952 seminaariasetuksessa valikoimisperusteiksi määriteltiin puhdasmaineisuus ja hyväkäytösisyys, jotka oli osoitettava opettajainkoulutuslaitoksen rehtorille mainetodistuksella ja jonka perusteella kutsuttiin pääsykokeisiin.²⁵ Jo entuudestaan tiedetään, että seminaareissa opettajat olivat opettajainkoulutuksen johdon ja kansakouluntarkastajain valvovan silmän alla.²⁶ Tässä artikkelissa nostetaan kuitenkin esille mahdollisuus, että valvova silmä olisi ollut myös poliittinen. Ylin kontrollivalta opettajiin oli valtiovallalla²⁷, mutta se ei ollut ainakaan lakien tai asetusten tasolla määritellyt poliittista valvontaa.

SYT organisoii opettajille monenlaista aktiiviteettia. Tarkoituksena oli vaalia oikeistolaisia arvoja koulumaailmassa – kodin, uskonnon ja isänmaan henkeä. Säätiö järjesti opettajakorkeakoulujen ja seminaarien johdon kanssa neuvottelupäiviä, joissa tarkasteltiin laitavasemmiston eristämistä opettajainkoulutuksesta. Marraskuun 1960 neuvottelupäiville osallistui rehtori ja kuraattori jokaisesta opettajakorkeakoulusta ja seminaarista, lisäksi kouluhallituksesta koulu-neuvokset Alfred Salmela, A. I. Salervo ja Urho Somerkivi, Kansalaiskasvatuksen neuvottelukunnasta kasvatustieteen professori Matti Koskenniemi, Kansakoulun Nuorisotyön Keskuksesta toiminnanjohtaja ja kansakoulunopettaja Mauno Hurme. Suomen Kansakoulunopettajain Liitto (SKL) edusti järjestön puheenjohtaja Lauri Järvi.²⁸ Edellä mainitut osallistuivat myös tiiviisti opettajainkoulutuksen valtiolliseen suunnitteluun 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.²⁹

SYT:n lähtökohta avautui jo toiminnanjohtaja Osmo Kupiaisen alustuksen otsikosta: ”Miten kommunismi-sairautta on pyrittävä hoitamaan”.

17. Sirkka Ahonen, Millä opeilla opettajia koulutettiin? Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS 2011, 247.

18. Ahonen 2011, 251.

19. Jauhiainen & Rinne 2012, 107.

20. Jauhiainen & Rinne 2012, 110.

21. Rantala 2010, 179.

22. Helsingin Sanomat 10.6.1945.

23. Vp 1950. Hallituksen kertomus 1949, 122.

24. Rantala 2011, 268.

25. Seminaariasetus 1952. Seminaarilainsäädännön uudistuskomitean mietintö.

26. Rantala 2011, 279–280.

27. Rantala 2011, 292.

28. Opettajainvalmistuslaitosten rehtorien ja kunnanvanhimpimpien/kuraattorien neuvottelupäivä 19.–20.11.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

29. Komiteamietintö N:o 9–1963. Opettajakorkeakoulukomitean mietintö. Helsinki 1963.

Vuonna 1958 vakinaistetun Turun opettajakorkeakoulun rehtori Olavi Lähteenmäki avasi kommunistien eristämistä opettajankoulutuksesta; heidät karsittaisiin jo hakuvaiheessa, koska "[s]uomalaista kommunismia ei ole olemassakaan – on vain kansainvälinen kommunismi." On muistettava, että opettajakorkeakoulut olivat opetusministeriön alaisia, julkisia laitoksia.³⁰ Annettu lainsäädäntö tai asetukset eivät oikeuttaneet kommunismin torjumista. Lähteenmäki muistutti, että vaikka sisäänpääsyyn vaikuttivat pääsy- ja esiintymiskoe, koulutodistus, elämänkerran selostus ja aiempi rehtorin lausunto, lopullinen päätösvalta oli opettajakorkeakoulujen ja seminaarien johdolla. Erityisenä haasteena seulomisessa oli, että "[n]ämä pyrkivät salaamaan laatunsa". Kommunismin varmistamiseksi selvitetäisiin hakijan kuuluminen kirkkoon ja vapaa-ajan harrastukset. Tietojen keruussa hyödynnettäisiin Suomen Kansakoulunopettajain Liittoa ja erilaisia viranomaisia. Tiedot kerättäisiin maaliskuun haun ja kesäkuun pääsykokeen välillä. Tämä oli mahdollista, koska alustavia tuloksia tarvinnut "esittää heti pyrkijöille", vaan rehtorilla oli mahdollisuus "hankkia täydentäviä tietoja".

On vaikea sanoa, koskiko karsiminen vain kommunisteja. Lähteenmäki nimittäin piti tärkeänä, että "voitaisiin jättää yhteiskunnan vastaiset ainekset pois".³¹ Ilmaus oli kommunismia tulkinnanvaraisempi ja sopi vanhoillisten piirien joustavaan kommunismi-käsitteeseen. Kommunisteja laajempaan seulomiseen viittaa myös seminaarijohtaja T. O. Laurilehdon varoitus, että kommunismi oli "kääriytynyt pumpuliin, josta sitä monesti" oli vaikea havaita. Siksi "valmistuvan opettajan tulisi tietää, ettei oikea opettaja voi olla kommunisti, koska kommunismi on kansainvälistä." Opettajaksi ei hänen mukaansa hyväksyttäisi "kuin rehellinen suomalainen, joka taas ei voi olla kommunisti". Kansandemokraatit olivat kuitenkin saavuttaneet eduskunnassa suurimman puolueen aseman. Vasemmistoliberali skribentti Erkki Vala piti tätä merkinä siitä, että 1950-luvulla rakennettu konservatiivien vallanastusyritys oli lyöty ja suomalainen demokratia turvattu.³² SYT:n näkökulmasta

kommunismin voimistuminen puolestaan uhkasi yhteiskunta- ja oikeusjärjestystä, minkä vuoksi vakiintuneet porvarilliskonservatiiviset institutiot oli suojattava vasemmistolta.

Entinen kouluhallituksen johtaja, rehtori L. A. Poijärvi korosti neuvottelupäivillä opettajien ratkaisevaa roolia kansakunnan tietoisuuden rakentamisessa: "Onnistuminen riippuu siitä, miten oikeassa valossa haluamme ja osaamme siirtää vastuun ja perinteet nuorelle polvelle." Hänen mukaansa oli tärkeää välittää "positiivinen tilinpäätös taisteluistamme... oppilaiden tietoon" ja istuttaa yhteiskunnallisesti "rakentavia näkemyksiä." Eräs toinen opettaja piti huolestuttavana, että vasemmistoa oli jo opettajankoulutuksessa. Samalla nuorison ajattelutapa oli "aivan toisenlainen kuin 30 vuotta sitten", ihanteeton *Tunte-maton sotilas* oli korvannut ihanteellisen *Vänrikki Stoolin tarinat*. Kouluneuvos Alfred Salmela jatkoi, että ajattelutapojen muutos sävytti opettajankoulutusta – ja siksi oli tärkeää, jos opettajat olivat mieleltään suomalaisia. Tapaamisessa peräänkuulutettiin myös uskonnon, äidinkielen ja historian opettajilta "yhteistä linjaa".

Edelliset viittaavat siihen, että opettajankoulutus haluttiin säilyttää lojaalina tietyille, poliittisesti riidanalaisille käsityksille. Tähän viittaa myös kansakoulunopettajien järjestöjohtaja Lauri Järven huomio, että ammattikunnassamme annettiin "suuri arvo periaatteellisille näkökohdille", mutta "poikkeamiakin on siinä määrin, että huoleen on aihetta". Järven mukaan harvalla nuorella opettajalla oli "tietoa siitä, miten isänmaallista kasvatusta tehdään." Vastaavasti Lähteenmäki piti selvänä, että opettajankoulutukseen valittava olisi "rakentava suomalainen, jolla on suomalainen käsitys isänmaallisuudesta ja kansallisuudesta ja jonka asennoituminen uskontoon on myönteinen". Virallisesti uskonto ei kuitenkaan ollut syrjäyttämisperuste. Helsingin väliaikaisen opettajakorkeakoulun rehtori Martti Ruutu kannatti kuitenkin edellä kuvattua karsintaa: "Lähteenmäen alustukseen ei ole lisättävää. Pulma on periaatteellisesti selvä. Vastuu isänmaasta, kansallinen vastuu ja suhde uskontoon ratkaisevat soveltuvuuden opetta-

30. Vp 1957, liitteet. Laki Turun opettajakorkeakoulusta. VIII, 6. Kulovaara ym. Lakialoite N:o 70, 461.

31. Opettajainvalmistuslaitosten rehtorien ja kunnanvanhimpimpien/kuraattorien neuvottelupäivä 19.–20.11.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

32. Päivän Sanomat 1.10.1960.

jaksi. Toteutuminen riippuu siitä, miten rehtorit voivat saada tarvittavat luotettavat tiedot.” Edelliset periaatteet olivat kuitenkin ristiriidassa julklausuttujen kelpoisuusvaatimusten kanssa. Kun huomioi edelliset kannanotot, ei tule yllätyksenä, että neuvottelupäiville osallistuneiden mukaan ”[k]ristillis-isänmaallinen kasvatus on linjamme.”³³ Vapausoturien huoltosäätiön aktiivi, mikkeliäinen opettaja ja kaupunginvaltuutettu Yrjö Parkkola halusi voimistaa isänmaallista kasvatusta ja viittasi aikaan, jolloin jokainen seminaarilainen oli lotissa tai suojeluskunnissa.³⁴ AKS-henkisen nationalismin perintöä ilmensi myös Kemijärven seminaarin johtaja Pekka Vaaralan kritiikki, että osassa porvaristoakin ”kansainvälisyys asetetaan oman maan puolustamisen edelle.” Lisäksi jotkut seminaarinjohtajat olivat törmänneet isänmaallisuuden arvosteluun. Oulun opettajakorkeakoulun rehtori Aatto Kaljua huolestutti, ettei 1960-luvun alussa kansallistunteesta enää puhuttu kuin ennen: ”Pluralistiseen isänmaallisuuskäsitteeseen liittyy anteeksipyyttävä asenne.”³⁵

Lähteenmäki perusteli karsintaa vielä kommunistien erikoisluonteella: ”Komm. opettaja ottaa ohjeet muilta. Ei saa olla itsenäinen. Hän on puolueensa ja sen ideologian orja.” Lähteenmäki oli vakuuttunut, että kommunistit sovelsivat tietoista taktiikkaa soluttautuakseen yhteiskuntaan: ”olla siivosti ja soluttaudutaan kaikkialle: kouluhin, armeijaan, yhteiskunnan kaikkiin portaisiin ja elimiin.” Siksi hakija oli pääsykokeissa haastateltava huolellisesti: ”Siinä, miksi on eronnut kirkosta, mitä harrastanut, miksi harrastanut, missä seuroissa ja yhdistyksissä.” Tarvittaessa oli myös ”saatava opettajayhdistyksiltä... lausuntoja, jos näitten tiedossa on vaarall. pyrkijä”. Lähteenmäen mukaan tärkeitä olivat myös ”luottamukselliset suhteet sotilaspiirien valvontaelimiin.” Annetun lainsäädännön sijaan Lähteenmäki viittoi vakaumukseensa: ”En voi omantuntoni mukaisesti ottaa komm. lastemme kasvattajaksi ja opettajaksi.” Hän täsmensi vielä, ettei ”harmista

ja vaivasta ja ehkä komm. ahdistelemisista huolimatta” hyväksyisi Turun opettajakorkeakouluun kommunistia.³⁶ Tämä viittaisi siihen, ettei kyse ollut uudesta ideasta. Keskusteluissa nostettiin esille, että tiedot olivat usein epävarmoja. Eräskin Oulun opettajakorkeakouluun pyrkinyt oli paljastettu vihjeellä, että hän oli aiemmin johtanut pioneeriosastoa.³⁷

Neuvottelupäivien osallistujien huoli huomioitiin myös Suojelupoliisissa, joka jakoi piiritoimistojen päälliköille alkuvuonna 1960 dokumentin ”Kommunistien solutustyö seminaareissa”. Sen mukaan eräessä seminaarissa oli toiminut kommunistien tai ”heitä myötäilevien” poliittinen kerho, jota asianosaiset nimittivät keskustelupiiriksi: ”Jäsenet tähän keskustelupiiriin valitaan niistä oppilaista, jotka jo ennen seminaariin tuloaan ovat saaneet kommunistisen kasvatuksen tai ovat muuten lähtöisin kommunistiperheistä.” Suojelupoliisin mukaan aiheina olivat ”useimmiten yhteiskunnalliset kysymykset” ja niiden yhteydessä esiteltiin ”epäkohtia Suomen oloista” sekä keuhuttiin ”itäblokin maiden vastaavia oloja.” Lisäksi oli ”syytä olettaa samantapaista kommunistista kerho- ja solutustoimintaa harrastettavan muissakin seminaareissa”. Suojelupoliisin tarkastuspiirien päälliköitä ohjeistettiin ottamaan yhteys ”piirinsä alueella olevien sekä suomen- että ruotsinkielisten seminaarien tai opettajakorkeakoulujenrehtorien ja mikäli ko. rehtoria ei jostain syystä katsota sopivaksi, johonkin saman oppilaitoksen lehtoriin, sekä selostettava yllä mainittua keskustelupiiritoimintaa, jota on toettu eräessä seminaarissa”. Sen jälkeen organisoitaisiin rehtorin välityksellä ”mahdollisimman tehokas valvonta seminaarin oppilaiden keskuuteen”. Kaikesta kommunismiin ja ”äärimmäiseen vasemmistoon” viittaavasta oli ”laadittava ilmoitukset pääosastolle.”

Suojelupoliisin dokumentti viittaa siihen, että asia oli vireillä virallisemmalla tasolla. Asiakirjassa käsiteltiin sisääntottoa, kuten neuvottelupäivilläkin:

33. Muistio opettajainvalmistuslaitosten rehtorien neuvottelupäiviltä, jotka SYT ja SKL järjestivät 19.-20.11.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

34. Käsien kirjoitettu pöytäkirja 8.9.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

35. SKL:n neuvottelupäivä 2-3.2.1963SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

36. Muistio opettajainvalmistuslaitosten rehtorien neuvottelupäiviltä, jotka SYT ja SKL järjestivät 19-20.11.1960. Olavi Lähteenmäen paperi. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

37. Neuvottelupäivät Kemijärvellä 28.8.-29.8.1960, muistio. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

Kuluvana vuonna päättyy haku aika maamme seminaareihin maaliskuun 31 päivänä, jonka jälkeen rehtorien on lähetettävä kutsu pääsy-tutkintoon hyväksytyille hakijoille 30 vuoro-kauden kuluessa. Ainoastaan tässä vaiheessa on mahdollista estää kommunististen aineisten soluttaminen seminaareihin, sillä oppi-laaksi hyväksymisen jälkeen heidät voidaan erottaa vain rikoksen tai määrätynlaisen rik-koituksen takia. Tämän johdosta tarkastus-piirien päälliköt sopivat rehtorien kanssa siitä, että hakijat kuluva vuodesta lähtien tarkis-tetaan merkitsemällä rehtoreilta mahdollisesti saataviin luetteloihin kommunistien kohdalle viiva ja jättämällä muut vaille mitään merkin-tää. Toimenpide jää erittäin luottamukselli-seksi, vain ao. rehtorin ja tarkastuspiirin pääl-likön väliseksi asiaksi.³⁸

Suojelupoliisi osallistui siten kouluoikeiston kaavailuihin, jotka olivat hankalassa suhteessa annettuun oikeusjärjestykseen.

Karsintamenettelylle ei löytynyt tukea semi-naarilainsäädännöstä tai -asetuksesta. Vaikka opettajankoulutuksen johto viittasi uskonnon tärkeyteen, seminaariasetus ei vaatinut opiskeli-jan kuulumista mihinkään uskontokuntaan. Kar-sintasuunnitelmien perustelut avaavat kuiten-kin, miten konservatiivit hahmottivat politiikkaa: SYT:n toiminta näyttäytyi puolueettomana, maan edun hoitamisenä, kun taas kommunismi oli salakavala vitsaus. Opettajillekin SYT:n markki-noi itseään ”puolueettomana” ja ”epäpoliittisena” järjestönä.³⁹ Oikeiston pitkä, lähes horjumaton johtoasema hallinto- ja asiantuntijaelimissä oli mahdollisesti heikentänyt oman poliittisuuden hahmottamista. Vielä tässä kohdassa SYT:n toi-minnan kontekstina ei ollut sivistyslennakkei-siin etenevä julkinen vasemmistoliike. SYT:ssä ilmaistujen käsitysten perusteella vasemmisto oli koululaitoksessa heikoilla. Lisäksi SYT:ssä katsot-

tiin, että opettajien isänmaallisuus oli 1950-luvun kuluessa vain voimistunut.⁴⁰ Osa kulttuurival-pasta nuorta älymystöä teki kuitenkin irtiotta konservatiivisiin käsityksiin – ja samalla koulu-laitoksen laajeneminen avasi mahdollisuuksia työväenliikkeestä nouseville nuorille. On kaikki perusteet katsoa, että 1950- ja 1960-lukujen tait-teen henkisesti ahtaassa koulumaailmassa luotiin perusta seuraavan vuosikymmenen politisoitu-miskehitykselle, vasemmiston nousulle ja vanhan koulujärjestelmän kritiikille.

Suojelupoliisin ilmoitukset opettajista

Kouluoikeiston pyrkimys laitasemmiston eris-tämiseksi avaa sitä yhteiskuntajärjestystä, jota vasemmisto 1960-luvulta lähtien pyrki purka-maan uudenaikaisista, poliittisesti vaikutusvaltai-sista asemista. Vain muutaman vuosikymmenen oli kulunut ajasta, jolloin kommunisteiksi epäil-tyjä kansakoulunopettajia vainottiin – ja huhut yksittäisten opettajien vasemmistosympatioista nostivat otsikoita oikeistolehdistä.⁴¹ Tuolloin konservatiivit olivat julistaneet räikeäksi, että Ruotsissa kommunistit saivat valtion kouluissa niin ikään agitoida uskontoa vastaan.⁴² AKS-hen-kisen nationalismin valtakaudella konservatiivit tähdensivät, ettei kommunisti voinut ”omata sitä luottamusta, jota yhteiskunta vaatii kansakoulun-opettajan viran hoitajalta.”⁴³ Tueksi löytyi myös kansalaisyhteisöön kajoavaa lainsäädäntöä, toi-sin kuin syksyn 1944 jälkeen.

Turvallisuuspoliisin eli vuodesta 1949 lähtien Suojelupoliisin nimellä ja sisäministeriön alai-sena toimineen organisaation tehtävänä oli maan sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden suojaaminen, muun muassa sellaisten hankkeiden valvominen, joiden on ”syytä varoa kohdistuvan valtakunnan itsenäisyyttä tai sen laillista valtio- ja yhteiskunta-järjestystä vastaan.”⁴⁴ Organisaation keräämät, valvontaan mahdollisesti johtavat ilmoitukset tu-livat tukihenkilöiltä, avustajilta tai tiedottajilta.⁴⁵

38. Piiritoimistojen päälliköille tarkoitettu henkilökohtainen dokumentti. Ev n:o 2/60. SUPO 59 XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta. Erikoisvalvontatietoja 1960–1961. KA.

39. Käsikirjoitettu muistio neuvottelusta 30.8.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

40. Okkonen 2017, 57–58.

41. Kansakoulun lehti 17.10.1930; Opettajain lehti 21.10.1932; Kansakoulun lehti 30.10.1932.

42. Uusi Suomi 15.5.1932.

43. Uusi Suomi 19.8.1930.

44. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi valtiollisesta poliisista annetun lain kumoamisesta ja laiksi suojelupoliisista. Vuoden 1948 valtiopäivät N:o 39.

45. Rentola 2009, 20.

Ilmoitukset ovat lähdeaineistona problemaattinen, hajanainen vyyhti, koska ne sisälsivät ilmoittajan asenteita ja kannanottoja – esimerkiksi, etteivät kommunistit kouluttaneet lapsiaan kuin ”ajamaan työväen etuja”.⁴⁶ Oli tavallista, että tietojen keräämisessä hyödynnettiin kohteeseen kielteisesti suhtautuvia.⁴⁷ Vaikka ilmoituksia opettajista tai opettajiksi opiskelevista on 1950-luvulta vain kourallinen, niistä avautuu edellä kuvattuja neuvottelupäiviä merkityksellistä yhteiskuntatodellisuutta. Yksikään ilmoitus ei sisältänyt oikeusjärjestyksen eli annetun lainsäädännön, tuomioistuinten tulkintakäytännön ja hallintoelinten julkisten määräysten kieltämää toimintaa. Sen sijaan ilmoituksiin ja valvontatoimiin antoivat aihetta esimerkiksi kapitalismin arvostelu, Neuvostoliiton kehuminen tai kommunistivanhempien lapsen sonnustautuminen ylioppilaslakkiin.⁴⁸ Oikeusjärjestys ei kieltänyt kommunismia, mutta se ilmoituksissa ja valvontatoimien perusteissa hahmotettiin rikollisena.

Ilmoitukset ja niiden käynnistämät valvontatoimet antavat perspektiiviä 1950-luvun yhteiskuntajärjestyksestä ja koulutoimeen kohdistetusta kiinnostuksesta. Ensinnäkin vasemistolaisuus oli ainoa poliittinen suunta, joka nousi esille. Toiseksi ilmoitukset koskivat tavanomaista, laillista poliittista toimintaa. Kuhlomaisesta, vapaa-ajattelijain liiton toimitaan osallistuneesta kansakoulunopettajasta ilmoitettiin vuonna 1953, että hänen puolisonsa oli ”puheissaan paikkakuntalaisille tuonut esille kommunistisen mielipiteensä”, minkä perusteella turvallisuuspoliisi aloitti valvonnan.⁴⁹ Kemiläistä kansakoulun vahtimestaria puolestaan valvottiin, koska hänen luonaan vieraili kommunisteja arvostelemassa porvarillisia valtuustoehdokkaita.⁵⁰ Huomio kiinnittyi oikeusjärjestyksen sallimaan poliittiseen toimintaan, ja vuonna 1953 eräessä ilmoituksessa nostettiin esille kan-

sandemokraattien kunnanvaltuutettu, jolla oli ”hyvät mahdollisuudet harjoittaa tilallaan toimintaa, joka on suunnattu maamme valtiovaltaa ja yhteiskuntajärjestystämme vastaan.”⁵¹ Valvontatoimiin riitti myös, että epäillyn lähipiirissä oli kansandemokraatteja.⁵² Ilmoitukset kertovat ilmoittajan asenteista – käynnistetyt valvontatoimet puolestaan turvallisuuspoliisista. Nämä ovat merkkejä siitä, millaiset jäljet 1930-luku ja sotavuosina vasemmistoon kohdistettu repressio olivat jättäneet yhteiskuntatodellisuuteen. Valtion edunvastaisena pidettiin oikeusjärjestyksen sallimaa pyrkimystä toisenlaiseen yhteiskuntajärjestelmään. Erästä opettajaa alettiin valvoa, koska hän oli tiiviisti tekemisissä kansandemokraattien kansanedustajan kanssa.⁵³

Aiemmasta tutkimuksesta tiedetään, että konservatiiveille vakiintunut koululaitos oli poliittisesti sensitiivinen, ”isiltä perittyä” yhteiskuntajärjestystä ylläpitävä linnake, minkä peruskoulu-uudistus ja Suomen Teiniliiton vasemistolaisuus haastoivat vuosikymmen myöhemmin.⁵⁴ Kouluttautuminen opettajaksi oli muodollisesti ainoa väylä opettajatoimeen. Turvallisuuspoliisi oli kiinnostunut tapauksista, joissa opettajankoulutukseen nousi laitavasemmistoa. Suojelupoliisille ilmoitettiin vuonna 1954 Kajaanin seminaarissa opiskelevasta Viljo Lehdosta, jonka tiedettiin osallistuneen SKDL:n kokouksiin. Hänen väitettiin ”seminaarissa jokseenkin avoimesti” selitelleen ”komukoiden järjestötoiminnan taktiikkaa”. Ilmoitus käsitteli hänen toimintaansa seminaarissa, joten on mahdollista, että vihjeet tulivat oppilaitoksen sisältä: ”Hänen poliittista aktiivisuuttaan osoittaa myöskin se, että hän seminaarissa vapaa-aikoina on aina valmis kiistelemään toisten oppilasten kanssa politiikasta, eikä häntä yhtään lannista ne jatkuvat ivailutkaan joiden kohteeksi hän toisten oppilasten taholta on usein joutunut.”⁵⁵

46. Ilmoitus (loppu on leikattu saksilla pois, samoin ilmoittajan nimi) 30.12.1952. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

47. Ilmolahti 2017, 48.

48. Etsivä Johannes Yli-Sirniön ilmoitusselostus 29.12.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

49. Ilmoitus 2377/28.X.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

50. Ilmoitus 2521/14.XI.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

51. Ilmoitus 2837/17.XII.1953. SUPO I XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta 49-59. KA.

52. Ilmoitus 129/22.I.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

53. Ilmoitus 652/19.III.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

54. Okkonen 2020.

55. Ilmoitus 1291.9.VI.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

Samasta seminaarista tiedettiin kaksi muuta-kin opiskelijaa, joiden ”puheita ja puuhailuja on tarkkailtu pitemmän aikaa ja on todettu, että he ovat puheissaan ihannoineet kommunisteja ja ovat seminaarissa seurustelleet siellä olevien toisten komukoiden kanssa”. Kun Suojelupoliisi käynnisti vuonna 1954 valvonnan, mitään yksiselitteistä ei tullut ilmi heidän puoluekannoistaan.⁵⁶ Valvonnan käynnisti epäilty myönteinen suhde lailliseen aatteeseen – ei epäily poliittisesta rikoksesta, toisin sanoen oikeusjärjestyksen kieltämästä toiminnasta. Se, että valvontaa käynnistettiin heikolta pohjalta, ei ollut tavatonta. Toimiin saattoivat johtaa ilmoitukset, että joku oli ”kiihkeällä” poliittisella ”provosoinnilla” aiheuttanut, ”että kylän äänioikeutetuista ihmisistä on jo puolet komukoita”.⁵⁷ Monet ilmoittajat näyttäsivät olleen kiinni ajassa, jossa oikeusjärjestys kielsi kommunismin.

Julkiseen tehtävään hakevasta oli mahdollista pyytää luotettavuuslausunto Suojelupoliisilta. Kun eräs julkikommunisti haki opettajantointa vuonna 1955, Suojelupoliisista kerrottiin henkilön hakevan vain ”määrätyssä tarkoituksessa jonkunlaiseen valtion toimeen”.⁵⁸ Kun Suojelupoliisi vuonna 1956 arvioi erään Helsingin yliopistossa opiskelevan, poliittisiin puolueisiin kuulumattoman nuoren kelpoisuutta valtion virkaan, hänet kuvattiin ”innokkaana”, köyhiin oloihin syntyneenä kommunismin kannattajana ja siten kateellisena sekä katkerana ”niitä kohtaan, jotka omaavat varallisuutta, tuoden katkeruutensa sopivassa tilaisuudessa esiin ylistäen samalla vastakohtana kommunismia”.⁵⁹ Ei ollut tavatonta, että nuorta epäiltiin vanhempiaan koskevien tietojen perusteella.⁶⁰ Kimmo Rentolan mukaan käytäntö oli yleinen ja hylättiin vasta 1970-luvun lopulla, Seppo Tiitisen päällikkökaudella.⁶¹ Erästä kansakoulunopettajaa valvottiin vuonna 1955, koska hänen vanhempansa tiedettiin kommunisteiksi.⁶² Toista kansakoulunopettajaa valvottiin,

koska hänen tuttavapiiriinsä kuului kommunisteja.⁶³ Kun eräs ilmoittaja kertoi huolensa koulunsa kansakoulunopettajan poliittisesta suunnasta, hän tähdensi kuuluvansa Kokoomuksen nuorisjärjestöön.⁶⁴

Vanha yhteiskuntajärjestys menettää perustansa

Edellä on SYT:n, opettajankoulutuksen johdon ja Suojelupoliisin aineistoilla luonnehdittu 1950- ja 1960-luvun taitteen yhteiskuntajärjestystä. Kouluoikeiston ihanteena oli vanha, joustamattomampi yhteiskuntajärjestys. Konservatiivisissa piireissä koulumaailma haluttiin suojata yhteiskunnassa ja demokraattisissa instituutioissa vallitsevalta mielipiteiden kirjolta. SYT:n ja opettajien yhteistyö on nähtävissä reaktionä siihen, että koulutautuminen yleistyi olosuhteissa, jossa SKDL oli eduskunnassa voimakas. Tuolloiset uhkakuvat saivat vahvempaa pohjaa kuitenkin vasta 1960-luvun lopulla, siis huomattavasti myöhemmin kuin neuvottelupäivien kaavailema aktivismi koululaitoksen konservatiivisen pohjan ylläpitämiseksi.

SYT edusti suppeaa mutta opettajankoulutuksen johdon piirissä jaettua käsitystä suomalaisesta elämänmuodosta ja ihanteellisesta politiikasta. SYT:n ja opettajainkouluttajien neuvottelupäivillä vaadittiinkin ”vapaussodan” perinnön pitämistä kunniassa ja vedottiin AKS-henkisen nationalismien hengessä, siihen, että ”[r]yssä on ryssä, vaikka sen voissa paistaisi”.⁶⁵ Uhka ei kuitenkaan tullut vain idästä, vaan Yhdysvaltojen katsottiin välittävän kestäättömiä, vapaamielisiä nuoriso- ja kasvatusvirtauksia. Lähteenmäki kritisoikin, että lujaa yhteiskuntaa rapautti lännestä rantautuva vapausaate: ”Koko USA on eräänlainen psykologian laboratorio. Sovellutukset menneet harhaan. Harhautuminen johtuu siitä, että on asianomaisilla väärä käsitys ihmisestä.” Näitä vaikutteita olivat hänen

56. Ilmoitus 1292/9.VI.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

57. Ilmoitus 1451/12.VII.1954. SUPO Amp. XXII E 11. 1954. KA.

58. Ilmoitus 2246/4.XI.1955. SUPO amp. XXII E 11. 1955. KA.

59. Ilmoitus 1084/15.V.1956. Supo Amp. XXII E 11 1956. KA.

60. Ilmoitus 530/28.11.1955. SUPO Amp. XXII E 11. 1954-1955. KA.

61. Rentola 2009, 134.

62. Ilmoitus 2400/9.XI.1955. SUPO amp. XXII E 11. 1955. KA.

63. Ilmoitus 2582/10.XII.1955. SUPO amp. XXII E 11. 1955. KA.

64. Ilmoitus 1067/19 & 1067/1955. SUPO Amp. XXII E 11. 1954-1955. KA.

65. SYT:n neuvottelupäivät 30-31.3.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

mukaansa välittäneet Suomeen Ruotsissa asuvat Joachim Israel ja Mirjam Valentin-Israel kirjallaan *Det finns inga elaka barn* (1946).⁶⁶ SYT-piireissä huolta herätti myös se, että sukupuolimoraali heikkeni länsimaissa, kun taas Neuvostoliitossa sitä pidettiin arvossa.⁶⁷

Vaikka vasemmisto oli eduskunnassa ja Lähteenmäen kotikaupungissa Turussa vahvoilla, hän ei vajonnut pessimismiin, vaan päinvastoin katsoi isänmaallisen kasvatustyön mahdollisuudet hyväksi.⁶⁸ Ennen kuin kommunismille oli sijaa ylioppilaskuntapolitiikassa tai oppikoulujen teinikunnissa, Lähteenmäki esitelmöi syksyn 1959 neuvottelutilaisuudessa otsikolla: "Miten vastustamme keuhkotautia, jonka jo olemme voittaneet?"⁶⁹ Jälkikäteen nähtynä otsikko kuvaa osuvasti, miten valmistautumattomia koulu-oikeistolaiset olivat instituutioidensa myöhemmään, nopeaan irtautumiseen konservatiivisista perinteistä.

Kommunismilla oli vahva kannatus valtiollisissa ja kunnallisissa vaaleissa, mutta neuvottelupäivien näkemyksen mukaan aatteen kannattajia ei haluttu opettajiksi. Keski- ja oppikoulunkäynnin sekä yliopistokoulutuksen laajentuminen 1950- ja 1960-luvuilla kriisiytti kuitenkin vanhaa yhteiskuntajärjestystä ja kärjisti kamppailua koulutusinstituutioista, mikä puolestaan politisoi hallinto- kuin asiantuntijaelimiä.⁷⁰ Kun seminaarisysteemi ja yliopistojen ulkopuolinen opettajankoulutus tulivat 1960-luvun alussa tiensä päähän, Hämeenlinnan seminaarin rehtori Onni Kurvinen kritisoi suuntaa: "Taustalla Amerikan systeemi. Onko meille tarpeellista omaksua Amerikan ideologia, joka on ollut Ruotsin esikuvana?" Lähteenmäkikin tulkitsi, että opettajainkoulutuksen perinteinen henki oli uhattuna.⁷¹ 1960-luvulla politiikka ja erityisesti nuorison poliittinen asemoituminen kehittyi toiseen suuntaan kuin SYT-väki oli toivonut. On mahdollista, että juuri SYT-väen pyrkimykset ja koululaitoksen vanhakantaisuus olivat tarkoituksettomasti edesauttamassa käännettä vasemmalle, toisin

sanoen eräänlaisina räikeyksinä inspiroimassa "kumoukseen".

SYT:n ja kansakoulunopettajainkoulutuksen johdon suunnitelmien merkityksen avaamiseksi on kysyttävä, koskivatko eristämiskaavailut vain kommunisteja vai laajemmin vasemmistoa. Selvää on, että nämä piirit hahmottivat ihanteellisen kouluopetuksen toisin kuin vasemmisto. Kesusteluissa viitattiin kommunisteja laajemmin uskonnottomiin ja "nyk.yhteiskuntajärjestystä vastustaviin" voimiin, jotka torjuttaisiin "edistämällä oikeiston yhteistyötä, luomalla siltoja eri oikeistolaisten välille".⁷² Tällaiset antavat aiheita tulkita, että aie olisi ollut kommunismin eristämistä laajempi. Kommunismia oli nimittäin konservatiivisissa piireissä perinteisestikin määritelty väljästi. Vaikka suunnitelmien toteutuminen ei ole verifioitavissa, Suojelupoliisin asiakirja sisäänotosta osoittaa asialla olleen laajempaakin painavuutta. Ratkaisevaa on, että suunnitelmat kertovat erään huomattavan yhteiskunnallisen ryhmittymän valta-asemasta. Suunnitelmissa esille tuotu vallankäyttö ei puolestaan perustunut annettuun, laissa ja asetuksissa vahvistettiin asemaan. Tavoite ilmaistiin myös niin selkeästi ja periaatteellisesti yksiselitteisesti, että se tuskin oli uusi, 1950- ja 1960-lukujen taitteessa keksitty. Edellä kuvatut löydökset antavat aiheen ajatella, että kouluopetusta ja -laitosta politisoitiin jo huomattavasti ennen peruskoulu-uudistusta ja Teini-liiton sisäistä valtataistelua.

SYT:n marraskuussa 1972 järjestämällä neuvottelupäivillä käytettiin "Kansalaisajattelun peruspiirteitä" -otsikoitua liitettä, jonka mukaan Suomessa toimi "vahvoja voimia", jotka muodostivat "mitä suurimman vaaran demokratiamme, sekä järjestelmän että ideologian, kehitykselle, jopa sen olemassaololle." Nämä voimat olivat liitteen mukaan lähtöisin länsimaista ja niiden keskeinen "strateginen päämäärä" oli "demokraattisen järjestelmän kumoaminen, sen valtiosääntöoikeudellisen perustan ja vallankäytön moninaisuuden lakkauttaminen ja vaihtaminen." Järkeily noudatti

66. Käsin kirjoitettu muistio neuvottelupäiviltä 7.–8.6.1958. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

67. Käsin kirjoitettu pöytäkirja 8.9.1960. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

68. Olavi Lähteenmäen esitelmä 12.1958. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

69. Osmo Kupiainen, neuvottelutilaisuudessa 26.9.1959. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto. S23. k163. KA.

70. Okkonen 2019, 292.

71. SKL:n neuvottelupäivä 2.–3.2.1963. SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

72. Saarijärven Opettajajyhdistyspiiri ry:n neuvottelupäivät, työryhmä. SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

kaavaa, joka näkyi niin Suojelupoliisin vasemmistolaisia opettajia koskevissa ilmoituksissa kuin opettajainkoulutuksen johdon suunnitelmissa; vasemmisto vain peitteli todellista luonnettaan. Argumentaatio oli tuttua jo 1920- ja 1930-lukujen oikeistolaisessa mielipidemiljöössä, jossa 1950- ja 1960-lukujen johtavat piirit olivat varttuneet poliittiseen tietoisuuteen. Pikemminkin jatkumoa vanhaan kuin reagoimista uuteen oli liitteen huomio, että peruskouluun säädetyt kouluneuvostot oli luotu ”troijan puuhevokseksi” romuttamaan ”ei ainoastaan opettajan auktoriteetti vaan koko koulun kasvatustehtävä ja sen arvomaailma.”⁷³

Havaintoja ja tulkintoja koulumaailman politisoitumisen taustasta

Vaikka Suomen ulkoinen asema oli loppuvuonna 1944 harjoitetun politiikan seurauksena ahdas ja epävarma, sotapolitiikkaa tukenut sivistyneistö ei tuntenut tarvetta itsekritiikkiin. Oikeusjärjestys ei kuitenkaan enää kieltänyt kommunismia tai vasemmistososialismia. Kokemus ”vaaran vuosista” elähdytti konservatiiveja, mukaan lukien opettajia, jotka omaksuivat sosialisminvastaisen asenteen – tai jatkoivat aiemmalla kannalla. Kommunismi eristettiin pian hallitusvallasta – ja seuraavalla vuosikymmenellä yhteiskunnan kontrollikoneistot vainusivat kommunismia jälleen valppaasti, mukaan lukien koululaitoksessa. Tämän artikkelin aineistossa ei ollut koulumaailmaa koskevia ilmoituksia tai valvontatoimia, joissa olisi ollut kyse rikoksista, toisin sanoen vakoilusta tai muusta oikeusjärjestyksen kieltämästä toiminnasta.

Suojelupoliisin aineistoissa ja SYT:n neuvottelupäivissä kommunismin uhka näyttäisi perustuneen siihen, että puolue ja sen edustajat pyrkivät toisenlaiseen yhteiskuntajärjestelmään. Hallitusmuoto ei kuitenkaan suojannut vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä sinänsä, toisin sanoen kieltänyt pyrkimästä sen perustavanlaatuisenkaan muuttamiseen oikeusjärjestyksen sallimalla tavalla. Suojelupoliisin ilmoittajien ja opettajan-koulutuslaitosten johtajien aineistot osoittavat yksisuuntaisesti, että ”yhteiskuntajärjestystä vastustavien” voimien määrittely oli vahvasti poliittisuontoinen asia, jota ei myöskään julki-

suudessa koeteltu. Suojelupoliisi näyttäisi olleen valmiudessa kaavailtuihin sisäänpääsyestoihin, minkä vuoksi neuvottelupäivillä viitattiin myös sotilaspiirien valvontaelimiin. Tässä artikkelissa ei oteta kantaa suunnitelmien toteutumiseen.

SYT:n ja Suojelupoliisin toimet kuitenkin osoittavat, miten kansalaisten oikeudet ja anti-kommunismi olivat hankauksessa. Tähänastinen kylmän sodan historiantutkimus ei ole riittävästi kiinnittänyt huomiota tähän. Kommunistien valvonta ei ollut itsestäänselvyys, koska sille oli heikosti pohjaa annetussa oikeusjärjestyksessä. Tämän artikkelin löydökset eivät viitanneet poliittisiin rikoksiin, kuten valvontaan tai valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen vaarantamiseen ulkoisen suurvallan avulla. Tässä artikkelissa on myös nostettu esille mahdollisuus, että kouluoikeiston aloitteellisuus olisi ollut laukaisemassa myöhempää vasemmiston havahtumista koululaitoksen epäkohtiin. SYT ja opettajainkoulutuksen johto olivat politisoimassa koululaitosta kuitenkin jo huomattavasti ennen tätä – ja aivan erilaisista, julkisista mahtiasemista käsin.

Tässä artikkelissa esille nostetut seikat viittaisivat siihen, että opettajakorkeakoulujen ja seminaarien johto määritteli SYT:n organisoimissa tilaisuuksia kasvatustavoitteita ohi virallisten linjausten. On silti mahdollista, etteivät suunnitelmat koskaan johtaneet mihinkään. Toisaalta keskusteluissa viitattiin asioihin, jotka kertovat vakiintuneista menetelmistä ja aiemmista kokemuksista. Poisvalikoimisen perusteena ei viitattu rikosepäilyihin vaan kommunismiin, uskonto-kielteisyyteen tai yhteiskunnan vastaiseen asenteeseen. Samankaltaisia, väljiä perusteita oli Suojelupoliisin opettajia koskevissa ilmoituksissa. Vaikuttaisi vahvasti siltä, että opettajainkoulutukseen suunniteltiin puolivirallista, poliittiseen katsomukseen perustuvaa estettä. Neuvottelupäivien osallistujat perustelivat, että siten suojattaisiin koululaitosta kommunismilta. Oikeusjärjestyksen tasolla ei kuitenkaan ollut selvää, että siten suojattaisiin valtiovaltaa.

Tässä artikkelissa ei ole sinänsä kyseenalaistettu turvallisuuspoliisin valtuuksia valvoa myös mahdollisesti valtionvastaista toimintaa. Kommunistien valvonta oli kuitenkin niin sys-

73. Seinäjoen op.yhd.piirin neuvottelupäivät 10-11.11.1972. Esitelmäpaperi ”Kansalaisajattelun peruspiirteitä”. SYTa. Neuvottelupäivät 5. S23. k165. KA.

temaattista ja tavanomaiseen, annetun oikeusjärjestyksen sallimaan poliittiseen toimintaan kohdistuvaa, etteivät sen perusteet ole yksiselitteisiä vaan ongelmallisia. Ilmoitukset opettajista tai opettajiksi opiskelevista eivät sisältäneet mitään valtionvastaista. Suomessa ei myöskään ollut virallisesti minkäänlaista virkakieltojärjestelmää. Tässä artikkelissa esille tulleiden seikkojen nojalla voidaan varovasti kysyä, oliko kommunisminvastaisissa piireissä pyrkimystä sellaiseen? Opettajainkoulutuksen johdon suunnitelmat ja Suojelupoliisin dokumentti pääsykokelaiden karsimisesta viittaisivat tähän. Lisäksi kyse oli asianosaisista, joilla oli valta suunnitelmiansa toteuttamiseksi. Selvää on myös, että kommunistiksi epäilty tai luokiteltu ihminen katsottiin kelvottomaksi opettajaksi.

Edellisten pohjalta voidaan varovasti viitata siihen, että opettajainvalmistuksen sisäänottoon suunniteltiin karsimismenetelmää, joka oli ristiriidassa hallitusmuodon 5 §:n yhdenvertaisuusperiaatteen kanssa, joka sitoi kaikkea lainkäyttöä ja viranomaistoimintaa, edellytti julkishallinnon lakisidonnaisuutta ja kielsi epäasiallisen, lakiin perustumattoman hallinnon. Pykälän mukaan

”Suomen kansalaiset” olivat ”yhdenvertaiset lain edessä”⁷⁴ Hallitusmuodon 86 §:ssä lausutut ylenysperusteet valtion virkoihinkaan eivät sisältäneet poliittista vakaumusta vaan taidon, kyvyn ja koetellun kansalaiskunnan. Viimeistä ei enää välirauhansopimuksen jälkeen ollut mahdollista tulkita laitavasemmistolle epäedullisesti. Kansakoulunopettajainvalmistuslaitosten johto toimi virkavastuulla, mutta neuvottelupäivillä ilmaistut periaatteet olivat virallisiin linjauksiin sopimattomia. On hankala kuvitella, miten nämä periaatteet olisivat olleet legitimoitavissa julkisesti. Vaikka tässä artikkelissa ei ole ollut mahdollista verifioida suunnitelmien toteutumista, evidenssi itsessään antaa lisävaloa siihen, miten 1930-luvun yhteiskuntatodellisuus näkyi yhä niin kutsutun kylmän sodan ajan oloissa. Lain rajoilla liikkuvalla antikommunismilla on pitkä historia, ja opettajankoulutuksen johdon suunnitelmat vasemmiston eristämiseksi asettuvat sen jatku-moon.

VTT **Ville Okkonen** työskentelee Turun yliopistolla tutkijatohtorina. **Sähköposti:** vpokko@utu.fi

74. Lars D. Eriksson, Syrjintäkielto ja yhdenvertaisuus. *Lakimies* 5–6/1996, 868.